

La confiscació i la destrucció de les cartes originals de Santa Teresa de Jesús

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 31-03-2022

Què se'n va fer de les més de 20.000 cartes que, segons els entesos, va escriure Santa Teresa? Es van perdre soles? Les van fer desaparèixer els amics de la Santa? O va ser la Inquisició i la censura d'Estat qui les va fer recollir per poder crear de cap i de nou la biografia de la monja castellana? En Jordi Bilbeny ho intenta escatir en aquest estudi.

En l'intent d'anar comprenent que Teresa de Jesús és Teresa de Cardona, abadessa de Pedralbes, llavors, que aquesta darrera es morís al 1562 i que la Vida de Santa Teresa s'acabés precisament i justament al 1562 no només no pot ser casual, sinó que, fins i tot, es podria tractar d'una aclucada d'ull: si la Vida (literària) de Teresa de Jesús s'acaba al 1562 i la vida (física) de Teresa de Cardona fineix aquell mateix any, potser algú ens va voler dir que eren la mateixa persona? Sigui com fos, el que és evident i rellevant ara mateix és que un cop morta l'abadessa de Pedralbes és quan es començaran a publicar les obres de Santa Teresa, que també ?no ho oblidem? era considerada «abadessa»[1]. I això no era una anècdota, sinó la norma en aquells escriptors catalans als quals la Inquisició els va segrestar i traduir l'obra. També ho va fer després que morissin. I, en força casos, també es va atribuir a d'altres autors. Autors castellans, per cert[2]. És a dir, que tenim una constància més que remarcable que la Inquisició requisava els llibres dels autors catalans notables, després de la seva mort, i els traduïa al castellà. I, com ara ja sabem, tenim també que «el llibre de la Vida de la Mare Teresa nasqué sota un signe inquisitorial»[3]. Va ser enllestit al 1562 i poc després ja va ser segrestat per la Inquisició. No és cap sorpresa, a hores d'ara, afirmar que no s'ha conservat. Per Na María José Pérez «el llibre s'escriví dues vegades. La primera redacció, [és] avui perduda»[4]. Sobre aquest primer manuscrit esgarriat, l'Enrique Llamas n'ha escrit unes reflexions més que interessants. Així, en parlar de la carta-epíleg que encapçalava la segona redacció, comenta: «Aquesta carta ve datada, com sabem, al juny del 1562, quan la Mare Teresa escriví la primera redacció de la seva Vida. Podem preguntar si escriví aqueixa relació amb la intenció d'enviar-la al Mestre sant Joan d'Àvila, o si les referències de la Carta fan relació a la segona redacció. Jo jutjo això darrer el més probable, tot i que la

Carta definitiva vingui rematada amb la data de la primera redacció. Aquest és un problema encara no aclarit. Fins i tot cal dubtar del seu destinatari»[5].

Ja ho veiem: foscor total. L'obra s'enllesteix al 1562, però no en queda ni rastre. I quan se n'escriu una segona redacció, hom la data el mateix any que la primera. En Llamas, preocupat, subratlla que «aquest text ens fa entendre clarament que la Carta està escrita com a remat de la segona redacció, malgrat que la data ?juny del 1562? es refereix a la primera»[6]. I, encara més desconcertat, rubrica: «Per què s'afegí aqueixa data en una redacció feta dos o tres anys després? És un problema que ara no podem esbrinar»[7]. És clar: sense saber que Teresa de Jesús és Teresa de Cardona, el problema de la datació sempre quedarà per resoldre. Però si som conscients del desdoblament biogràfic, i sabedors que l'abadessa de Pedralbes va morir al 1562, és més que versemblant que el manuscrit de la vida s'havia escrit abans d'aquesta data. Quan Teresa de Cardona es mor, se'n treu una còpia i es data al 1562 i, quan més endavant hom en redacta una segona versió, també es torna a datar al mateix any, perquè aquesta era l'habitud censòria: datar el llibre l'any de la mort de l'abadessa Cardona. Mai abans. Perquè no delatés de cap manera que el podia haver escrit la monja barcelonina. Com que Na Cardona el va escriure abans del 1562, el fet de datar el manuscrit en aquesta data, endarrerint-ne la datació original, s'havia de convertir en una mena d'inèrcia i, per això mateix, quan es fa una nova còpia del text, la data no varia. L'habitud censòria, com us deia, s'acaba imposant. Però aquesta és una habitud comprensible tan sols i únicament si tenim present un autògraf anterior al 1562, que es va recopiant i redatant. I si el seu primer llibre és datat al juny del 1562, la seva primera carta, també, tal com ho palesa En Julio Escribano: «Les cartes de Santa Teresa que avui coneixem s'inicien al juny del 1562»[8]. Caram. Quina casualitat. Quina casualitat tan ben travada.

Deia, doncs, que si la Teresa barcelonina es mor al 1562, mentre se la desdobla per la Teresa castellana, i, en funció d'això, també es mira de desvincular l'una de l'altra, era una exigència del guió inquisitorial que la Santa d'Àvila comencés a escriure els seus llibres i les seves cartes a partir, precisament i justament, del 1562. Hem vist que era així amb la seva autobiografia. Almenys amb el seu original primer, que també podria ser la seva primera edició impresa desapareguda. Però, és que, fins i tot, quan al 1674 En Francesc Foppens edita a Brussel·les les Cartes de Teresa anotades per En Palafolls, a la majoria ja se n'ha esborrat la data o s'han datat sense any[9]. A l'edició anterior del 1671, del Pare Antoni de Sant Josep, només la carta al rei Felip II, que encapçala el llibre, hi apareix datada amb l'any[10]. Fet que passa també a l'edició prínceps de Saragossa, del 1658[11]. Per tant, la manca de l'any és una cosa per si mateixa prou sorprenent, venint com venia d'una dona tan obsessivament endreçada i meticulosa. En Tomás Álvarez ho remarca amb caràcter: en la datació de les seves missives, Teresa, en general, «omet l'any: indica només dia i mes»[12]. El fet és altament sospitós, puix, com relleven els pares Efrèn de la Madre de Dios i Otger Steggink, en parlar de la datació de les seves missives, «la data era obligada a totes les cartes que s'havien de cursar per correu. La Santa ho tenia molt present i ho recordava als distrets que ho passaven per alt»[13]. Però, per contra, «ordinàriament només esmenta dia i mes» i, com ja he remarcat fa un moment, «l'any el consigna poquíssimes vegades»[14]. L'Álvarez, amb bon ull, en observar la datació final, també ho ha detectat: «La Santa no fa servir números aràbics. Omet l'any: indica només dia i mes»[15]. Per tant, si som plenament conscients que Teresa sempre datava les seves cartes i, per torna, també recordava als distrets que se n'havien oblidat que ho fessin diligentment, és que la manca de la datació mateixa potser no s'ha d'atribuir a un simple descuit seu. Sinó que pot respondre a una intencionalitat pautada i estudiada a fons pels censors.

Ultra això, de les poques lletres que hi ha datades, per descomptat, la més antiga és del 1562![16]. El fet que no s'hagin conservat totes les cartes de la Santa anteriors a aquesta data, és tan estrany, sobretot perquè també sabem que, en força casos, Teresa feia fer duplicats de la seva correspondència[17], «ja sia quan decideix enviar-la per dues o més vies, ja sia quan vol conservar-ne còpia o enviar-la a En Gracià»[18], que és un dels seus principals amics i confidents, però sobretot, com ell mateix revela, «confessor i prelat»[19]. En Tomás Álvarez també s'adona que Teresa es posa a escriure tardíssimament tard. I no es pot estar d'observar amb una gran naturalitat que «tots els llibres daten dels dos últims decennis de la seva vida»[20]. Tots els llibres i –no ho oblidem? totes les seves cartes. Per això alhora remarca que «també les Cartes de la Santa són de data tardana. Llevat d'una, escrita al seu germà Llorenç al 1561 [però que, com ja hem vist, no apareix a les edicions antigues], el carteig que ens n'ha arribat és posterior als seus 53 anys»[21]. Llavors, si fem números, com que és universalment acceptat que la Teresa castellana va néixer al 1515[22], tindrem que quasi totes les seves cartes són posteriors al 1568. Ho havien de ser, perquè Teresa de Cardona, com he repetit, moriria al 1562. I els censors feien mans i mànigues perquè els escrits de la monja castellana no es poguessin atribuir ni en somnis a l'abadessa catalana. Si s'haguessin conservat aquestes cartes més antigues, llavors hauríem sabut, amb tot detall, quina era la seva família real. I això s'havia d'evitar com fos. Per l'Álvarez, «s'ha perdut quasi tota la seva correspondència amb els germans d'Amèrica» i s'ha «destruït tot el carteig amb el seu pobre germà Pere, tornat de les Índies, vidu i sense diners i malencònic perdut»[23] i que jo, en un altre estudi, relacionava amb En Pere de Cardona, baró d'Assuévar i marit de Joana de Requesens, que també va «tenir càrrecs semblants o idèntics» al germà de la Santa i moririen tots dos al mateix any[24]. I encara: són «igualment perdudes les seves cartes a la seva germana gran Maria». Així mateix, «ni un sol dels seus bitllets a oncles i familiars d'Àvila no ha arribat fins a nosaltres. Res, ni un

insignificant bitllet dels enviats al seu pare Alfons no s'ha salvat del naufragi». I remata: «Tota la correspondència de joventut, de noviciat i de monja carmelita fins als seus 46 anys s'ha perdut»[25]. I s'ha perdut molt ben perduda. I, aleshores, ve la pregunta del milió: si les cartes són posteriors al 1562, en no ser autògrafes de Teresa de Cardona, poden ser, així mateix, originals de Teresa d'Àvila? O serien, com tot, una traducció?

Per respondre aquest parell de preguntes, que poden anar de bracet i fondre's en una de sola, el primer que hem de saber és que si parléssim d'una traducció massiva, organitzada i legal, no conservaríem els originals de les seves cartes. És així? Es conserven els seus originals? De moment, ja hem vist que totes –o quasi totes? les anteriors al 1562, ja no hi són. D'afegit, també sabem que Teresa en feia treure duplicats, que tenien un gran valor: «el de ser comprovant perquè els seus agents de plets coneguessin els documents que s'hi ventilaven»[26]. Però, no correm, perquè, com ens advera En Tomás Álvarez, malgrat aquesta altíssima vàlua notarial dels duplicats, «n'han arribat poquíssims fins als nostres dies»[27]. D'altres cartes, han desaparegut en vida de la Santa, car la seva correspondència, amb segons quins destinataris, era «vigilada i, fins i tot, interceptada i violada»[28] pels seus enemics. Per això Teresa escriu que «hi ha coses que es poden dir i no escriure»[29], perquè si les escrivies en un paper i te l'interceptaven, corries un greu perill. Però, tot i el perill, Teresa no va parar d'escriure cartes. Els seus enemics van fer mans i mànigues també per segrestar-les. Aquesta voluntat destructiva, podria explicar, certament, algunes desaparicions. Per exemple, sabem que col·leccions de cartes puntuals es guardaven en convents. El pare Gracià en va deixar un bon gruix al de les jerònimes de Madrid, d'on se n'havien extret còpies per a les primeres edicions impreses del segle XVII[30]. Però, tal com tornen a insistir-hi els pares Efrén i Otger, «el tresor de les jerònimes ha desaparegut. Avui només en queda una còpia notarial»[31] que en dóna fe. Exacte: de les cartes de Teresa al pare Gracià, que aquest va deixar a mans de la seva germana Maria de Sant Josep, «no se'n conserva l'autògraf»[32]. Així mateix, tenim informació que al convent de Sant Josep de las Batuecas s'hi preservaven algunes cartes originals de la Mare. Nogensmenys, apunta En De la Fuente, que «els autògrafs de Santa Teresa que hi tenien han desaparegut»[33]. També sabem que a les darreries del 1578 el nou visitador apostòlic «segrestà les cartes que les monges de Sevilla tenien de la Mare Teresa i foren lliurades al nunci. No sembla que els hi fossin restituïdes, ni en coneixem el seu parador»[34]. No som pas davant per davant de fets anecdòtics i insubstancials, sinó ben altrament. Teresa va escriure un estol abassegadorament infinit de cartes, de les quals, el gruix de les preservades avui, «per desgràcia, es reduí a un nombre insignificant»[35]. Pels pares Efrén i Otger, «tenint en compte el nombre d'anys que abraça la seva activitat, la seva intensitat i amplitud i les ponderacions de la Santa mateixa, que per a les seves coses era ben poc encaridora, suposem que el nombre total de les seves cartes era enormement superior al que avui ens n'ha quedat»[36]. I hi insisteixen: «Les referències contínues de la Santa a la seva aclaparadora correspondència diària, especialment d'ençà del 1576, ens convenç que les cartes conservades són una part ben petita»[37], per no dir esquifida o esquifidíssima. I, més endavant, hi tornen: «De tot aqueix món de cartes que [Teresa] diu que escriví, només ens n'han quedat els "testimonis" que hem mencionat: potser l'u per cent»[38]. Els testimonis eren un u per cent. Però les cartes que no van desaparèixer per sempre més són també poquíssimes: tan sols «una tercera part de les que escriví»[39]. Novament, segons els pares Efrén i Otger, «el nombre de cartes actualment conegudes, dividit en els últims vint anys de la seva vida (1562-1582), donaria l'exigu resultat d'unes dues cartes per mes»[40]. Càlculs amb els quals no hi estan gens d'acord, car, «de l'examen històric dels anys predits seria més encertat assignar almenys dues cartes per dia, com a terme mig, que sumen en total 14.600 cartes. I si hi afegim la correspondència anterior a l'any 1562 [que no s'ha trobat mai], depassem sense dificultat les 15.000 cartes»[41]. I encara rematen: «I creiem que el nombre real no es pot rebaixar gaire menys; més aviat creiem que seria major»[42]. Amb tot, En Luis Rodríguez ha anat una mica més lluny en els còmputs i comenta: «Personalment, pensem que tota quantificació estricta resulta arriscada, però el risc no excusa qualsevol esforç d'apropament. És molt fàcil suposar que l'activitat desbordada epistolar s'iniciaria amb la segona fundació de Medina del Campo i no amainaria fins a la mort; és a dir, des de 1568 fins a 1582: catorze anys incomplets, els mesos buits dels quals es poden omplir amb les cartes escrites abans de la primera data. Amb aquesta base no queda més remei que establir uns màxims i uns mínims d'operació. La impressió general que salta de l'epistolari és que resulta pràcticament impossible una mitjana inferior a dues cartes per dia; el màxim caldria col·locar-lo en cinc, puix quan n'ha d'escriure set o vuit, ho acusa, com hem vist. Dins de tots els condicionants i de la fragilitat d'aquests punts de partida, ens trobaríem que Teresa tant pogué escriure unes 10.220 cartes (i només n'hauria arribat fins al present el 4,3%) com 25.550 (en el qual cas disposaríem de l'1,7% de la totalitat de l'epistolari real)»[43]. Per això mateix, quan En Julio Escribano ressenya el parer i els comptes d'En Rodríguez, subratlla: «Hi ha qui ha calculat que entre 1568 i 1582, el període de la seva màxima activitat com a fundadora, podria haver escrit una mitjana d'unes cinc cartes diàries, amb la qual cosa tindríem la suma d'unes 25.500»[44]. Vint-i-cinc mil cinc-centes cartes és un tresor enorme, incalculable, esclafidor.

Ara bé: tenim el que tenim. Segons En Francisco Sánchez-Castañer, en recents recopilacions de les cartes preservades, «aquestes se xifren en 457, a més d'alguns fragments o retalls»[45]. Cert. A les edicions modernes que he treballat a fons dels pares Efrén i Otger, del 1959, el nombre és de 457[46], i a la d'En Tomás Álvarez, del 1997, de 468[47]. Mercès al recull de l'Álvarez, l'Escribano també remarca que «es conserven actualment quatre-centes seixanta-vuit cartes»[48]. En canvi, N'Ana Garriga considera que són unes quantes més: 482[49]. Però, atenció, perquè

aquesta autora hi afegeix una informació més que valuosa: «De les quals, 269 són autògrafes»[50]. Dada idèntica a la fornida per l'Escribano[51]. Però aquest total, En Jamile Trueba el rebaixa a «246»[52] i En Sánchez-Castañer encara el redueix una mica més. I així, ens assegura que, bo i l'escassetat de missives teresianes preservades, «d'autògrafs o originals n'hi ha [tan sols] uns 245»[53]. Que quedarien, finalment, d'acord amb En Luis Rodríguez, en «uns dos-cents trenta»[54]. Dos-cents trenta autògrafs conservats de més de vint mil cartes escrites. Deunidó. I això, com podeu copsar, és una feina molt ben feta. És la feina perfecta. La feina sense la qual no s'hauria mai pogut reescriure la vida de Santa Teresa.

És una llàstima que els erudits no s'hagin qüestionat en cap moment el sentit de la pèrdua d'aquest tresor imponderable de les lletres i de la cultura espanyola de valor universal i n'indiquin la desaparició com la cosa més natural del món. Als estudiosos els sembla d'allò més normal que, mentre tothom feia mans i mànigues per obtenir una relíquia de la Santa, baldament fos un fragment d'un seu escrit[55], ningú amb prou poder per fer-ho no ordenés guardar els originals d'aquelles santes cartes, que desapareixerien davant de la mirada atònita de bisbes, arquebisbes, provincials i generals, nuncis apostòlics, inquisidors i tota mena de servidors de la Corona, inclòs el rei mateix. I encara pitjor: als entesos, els sembla normalíssim també que tothom preferís preservar-ne les còpies abans que els originals mateixos. Que hagin desaparegut quasi vint mil cartes ens indica, sense pal·liatius de cap mena, la dimensió estratosfèrica del desastre. De la brutalitat del cataclisme. D'un cataclisme que jo no puc jutjar involuntari, car, ja en vida de Teresa, les seves missives eren tingudes en una estimació sobrenatural i guardades més que zelosament. Ho certifica el mateix Gracià, en revelar-nos que hi ha «d'altres persones que guarden les seves cartes com una viva doctrina per al seu bé»[56]. I l'Álvarez ho corrobora de nou: «No mancaren, amb tot, els qui intuïren el seu valor i les atresoraren»[57]. Ja les atresoraren en vida de Teresa, però, després de morta, àdhuc «les cartes es convertiren de seguida en cobejats objectes de veneració»[58]. I jo no puc entendre una veneració d'una carta sense un esforç per a la seva conservació. Però, llavors, si hi havia un esforç per conservar uns textos que eren tinguts per venerables, i s'han perdut, és que algú, amb una intenció molt precisa, els va fer esgarriar. Tristíssim, sí. Però el que és encara més trist és que En Julio Escribano pensi que la majora de les cartes de Teresa es van perdre perquè les cartes «solen ser poc preuades pels qui les reben, sobretot si comprometen i roben intimitat»[59]. I avall que fa baixada. I els pares Efrén i Otger, per torna, encara objectiven que «no en podem culpar ningú», perquè, per raó del seu alt contingut espiritual, «l'epistolari teresià estava, doncs, per la seva naturalesa, condemnat a mort des del seu naixement»[60]. I es queden tan frescos. I de la mateixa manera, i amb idèntica innocència, asseveren que «no és estrany que dels primers anys de la seva vida religiosa, amb prou feines n'hagi quedat qualque escrit aïllat»[61]. Ara bé, la barrabassada de les barrabassades l'ha escrita, per sorpresa meva –tot s'ha de dir? un dels erudits més exigents i que més a fons ha estudiat la correspondència teresiana: En Luis Rodríguez Martínez. Car, si bé, segons ell, de la desaparició del gran nombre de cartes teresianes tampoc «no en cal demanar responsabilitats» a ningú, el que és inaudit és que resolgui: «La Santa mateixa en fou una de les culpables en exigir amb insistència, en circumstàncies crítiques, l'aniquilació dels documents comprometedors»[62]. És possible que, fins i tot, les monges, aterrides, després de la seva mort, en llancessin «al femer on llençaven les escombraries»[63] del convent, com ara sabem mercès al testimoni de la mare Isabel de l'Ascensió. Nogensmenys, bo i ser certa l'afirmació de la Santa, que en cas de perill imminent, calia fer desaparèixer la carta en qüestió, també s'ha de dir, per ser honestos, que es tracta de recomanacions molt puntuals i que, de cap de les maneres, poden fer referència ni a una part principal ni, molt menys, a la totalitat de les seves cartes, moltes de les quals ?infinitíssimes? no contenien cap relliscada dogmàtica ni cap desviació de l'ortodòxia catòlica. I que, encara, per torna, després de la seva mort s'havien conservat en múltiples còdexs i reculls en arxius, convents i cases particulars.

Però, si bé moltes de les missives, amb el temps, i la incúria pretesa dels seus propietaris o dels correus, es podien haver perdut de forma ben natural, incloent-hi ?per dir-ho d'una manera simpàtica? «totes les cartes dirigides a sant Joan de la Creu»[64], el que m'intriga i em basqueja fins a la nàusea és que la incúria sigui intel·ligent i selectiva i hagi esgarriat absolutament totes les missives que Teresa va destinar als seus amics i confidents valencians, canonitzats després com ella, Francesc de Borja i Lluís Bertran[65]. I quan dic totes vull dir totes. I, en el cas que poguéssim demostrar, com jo sospito, que San Pedro de Alcántara era, en realitat Pere d'Alcàntera (d'Alcàntera de Xúquer, a la Ribera Alta valenciana) i Juan de Ávila un altre català desnaturalitzat i desnacionalitzat, dels quals tampoc no es conserven les lletres, llavors la politització i raó d'estat de la desaparició de tot aquest gavadal d'epístoles es faria, de bursada, evident.

De la resta de correspondència, cal dir que una part –segurament prou gran, però que ara no em veig amb cor d'assegurar?, ja al seu temps, no era autògrafa, perquè ella mateixa ens relata que, en alguns moments de la vida, «escric de mà aliena, si no és cosa secreta, a totes»[66], o bé «estic força millor; amb tot, quasi mai no escric de la meva lletra»[67]. Totes dues cartes són datades al 1577. Cinc anys abans de morir. Vull dir de la mort de la santa castellana recreada en la literatura censora. I podem entendre que, per raons de salut, tal com indica, les fa escriure a una amanuense. Els pares Efrén i Otger puntualitzen que «quan deixava d'escriure de la seva mà era per prescripció mèdica»[68]. Però, sigui com fos, tornaríem a ser i a parlar d'un període determinat i clos de la seva vida: del final de la

vida. Nogensmenys, i tal com advera En Tomás Álvarez, «el servei de l'amanuense, malgrat això, no arriba a tenir estabilitat. Són poques les cartes de la Santa escrites enterament de mà de la secretària. Alguna vegada aquesta és incapaç de seguir el dictat de la Santa i perd el fil del que va escrivint. En d'altres ocasions, la Santa hi recorre en última instància, quan el cansament físic no la deixa concloure l'escrit»[69]. I, fins i tot, «hi ha cartes en què alternen els estrats autògrafs de la Mare amb els de la secretària», cosa que fa que, segons l'Álvarez, «més d'una vegada la secretària aprofita una pausa de la Mare per intercalar un encàrrec de la pròpia collita, si va destinada a un altre carmelita»[70]. És molt estrany, però ben documentat: hi ha cartes fetes a dues mans. Aquest és el cas de la lletra datada el 7 d'octubre del 1577, on «al text hi alterna la grafia de la Santa i de la seva secretària de torn»[71]. El més normal seria que Teresa comencés a escriure i que, si defallia en extrem, la secretària continués. O a l'inrevés. Però, en aquest cas, no és ben bé així, ans «comença aquesta [la secretària] escrivint el cos de la carta: 13 línies. En segueixen d'altres quatre de la mà de la Santa: salutació final, signatura i postescrit. I remata la missiva un nou postescrit de la secretària»[72].

Semblen manifestacions irrevocables. Hi ha un gruix de cartes de Teresa que no són escrites per ella, sinó per una secretària personal. O per altri i atribuïdes a la secretària de Teresa. Això i les moltíssimes còpies que es van fer dels seus originals ha fet remarcar a En Luis Ramírez: «Ja ho sabem: Santa Teresa no va escriure personalment totes les seves cartes»[73]. I tant. Ja ho sabem. I cal que quedi clar per sempre més. Llavors, si Teresa no va escriure totes les seves cartes, car unes les van escriure les seves secretàries, d'altres ens han pervingut per mitjà de còpies i totes poden haver estat traduïdes per diverses mans, això donaria sentit al que observa En Garcia de la Concha pel que fa a l'Epistolari, ja que, segons ell, «dins d'aquest, l'anàlisi hi detecta pluralitat d'estils»[74]. Per això hi torna: «La crítica s'ha servit fins ara, amb exclusivitat, del recurs tòpic a un ermità estil teresià, desatenent els "estils" de santa Teresa»[75]. És a dir: que dins dels escrits teresians hi ha diversitat d'estils, i els crítics, atès que han posat l'interès en el llenguatge vulgar i en l'estil personalíssim de la Santa, no se n'han adonat. Però, que trobem diversitat d'estils dins l'epistolari, En De la Concha ho atribueix a la diversitat de destinataris a qui Teresa adreça les cartes i a la seva diferent classe social. Però, vistes les coses com estic exposant i ponderant el paper de la Inquisició en tot aquest assumpte, també podria ser que les cartes, com així mateix la resta de les seves altres obres[76], reflectissin «pluralitat d'estils» per raó de la «pluralitat de mans» que les han esporgat, potinejat i reescrit. I això també vindria revelat per la diversitat cal·ligràfica que trobem i que, astoradorament, no ha estat estudiat per cap erudit competent.

He indicat, a través de les mateixes paraules de Teresa, que una secretària redactaria una gran barcada de lletres ja al final de la vida de la Santa, perquè aquesta o bé estava cansada o no es trobava prou bé. Tanmateix, això no és cert del tot, puix tenim una missiva seva, datada el 13 de desembre del 1568, on escriu: «Ni lloc ni força tinc per escriure gaire, perquè a poques persones escric ara de la meva lletra»[77]. És a dir, que, al cap de poc –només 6 anys després? de començar a escriure, ja assegura que quasi no escriu a ningú de la seva pròpia mà. I això és ben colpidor. O més ben dit: és pertorbador. Perquè dóna a entendre que una part ingent de les cartes preservades no les va escriure ella. No les va escriure de pròpia mà. I, tot i així, es consideren seves. I són tingudes per seves i autògrafes. I és possible que, fins i tot, aquest paràgraf de Teresa, on remarca que quasi mai no escriu de pròpia mà les cartes, quan sabem que sempre o quasi sempre ho feia, sigui una interpolació posterior a fi de desviar l'atenció per la manca d'originals teresians. Que sigui una mena d'autoexoneració inquisitorial, que, de fet, ha funcionat fins avui. Sigui com fos, la manca d'autògrafs continua sent un indicador flagrant que ha passat quelcom, i quelcom greu, amb les cartes de la Santa. L'Álvarez en parla com d'«un gran naufragi»[78], perquè quasi totes s'han perdut. Un cas exemplar n'és el de les lletres enviades a En Jeroni Gracià, puix que, segons els pares Efrén i Otger, se'n conserven tan sols 111, però d'aquestes, «només 43 són autògrafes; les altres, còpies»[79]. I encara: no seria fins després de «desapareguda la primera generació de Descalços»[80], quan ja no quedaven testimonis directes dels fets, que no es faria l'esforç per editar-ne les cartes. «Se n'inicià la recollida, i el material –ja ho hem vist: part del Ms 12.764 de la B[iblioteca] N[acional] del 1654? fou lliurat al bisbe d'Osma, Palafox y Mendoza, perquè n'aprestés l'edició»[81]. És aquella de Saragossa, impresa per En Diego Dormer al 1658, amb notes del mateix Palafolls[82], però que tres anys abans, al 1655, havia estat prohibida pel «Consell General dels carmelites espanyols»[83]. En diu el Pare Silverio que «els censors estudiaren detingudament la col·lecció [de cartes] i les notes, i amb data 20 de gener del 1655, el Definitori General féu el decret següent: "Ítem, determinà el Definitori que les cartes presentades pel P. Fra Joan de Jesús Maria, Provincial de Castella la Vella, de nostra Santa Mare, perquè s'imprimissin a part, havent vist la censura dels pares revisors a qui s'encarregà, no s'imprimeixin totes, ni amb les notes de l'autor, sinó les que s'han escollit i aprovat, i d'unes 32 sobre les quals hi ha dubte, se'ls encarrega als mateixos pares revisors perquè se les tornin a mirar amb particular atenció"»[84]. Doncs, bé: tal com ens objectiven els pares Efrén i Otger, el còdex emprat per a aquesta edició és «el còdex més antic de còpies que avui es guarda a la Biblioteca Nacional de Madrid»[85]. Tornem, doncs, a parlar de còpies. Còpies d'uns originals que mai més ningú no ha vist. I, com també indica oportunament l'Álvarez, aquest còdex, «conté un gran arsenal de cartes, i quelcom manipulades per a llur possible edició»[86]. Na Garriga també considera que som davant d'una «edició adulterada», fruit d'un procés editorial «infestat de censures i manipulacions»[87], que tenia la finalitat d'aixecar «un sòlid dic de contenció, que anul·lava qualsevol temptativa de llibertat d'interpretació, i assegurava una interpretació ortodoxa de l'epistolari»[88]. Com veiem, doncs, la publicació de

l'epistolari mirava d'obstruir una interpretació heterodoxa de la vida de Teresa. Però, és clar: amb tot el que sabem ara, també podem interpretar que intentava aturar qualsevol altra interpretació de la biografia de la Santa que no fos l'ortodoxa, que no era altra que la impulsada per la monarquia. Aquest és l'objectiu darrer de l'edició de Saragossa. Una edició que, com hem vist, duria a terme En Palafolls, bisbe i, per si no ho sabíem, membre del Consell Reial[89]. Nogensmenys, En Palafolls encara tenia un altre càrrec molt significatiu, que no podem passar per alt: era membre del Consell Suprem d'Aragó[90]. Exactament, «Regent» ?puntualitza Na Garriga[91]?. La qual cosa indica que l'interès primer per publicar la correspondència teresenca va venir de fora de Castella i portada a cap per un aragonès. És possible que, fins i tot, la monarquia escollís Saragossa per no atorgar la llicència d'estampació a Barcelona, que ja al 1588 havia demostrat el seu altíssim interès pels llibres de Teresa, i havia esdevingut el centre de la primera edició de les seves Obres[92]. Però la sorpresa darrera que ens reserva la biografia d'En Palafolls és adonar-me que no tan sols era un canceller del Govern del regne d'Aragó i del Consell Reial, sinó que, sobretot i fonamentalment, era el cunyat d'En Francesc Folc de Cardona i Ligné, «cinquè marquès de Guadalest i més tard també almirall d'Aragó»[93], car la seva muller Lucrècia era la germana del nostre editor[94]. Però l'enllaç amb els Cardona no s'acaba aquí. Na Cayetana Álvarez de Toledo ens reporta que «En Palafox arranjà, així mateix, que el seu germà Joan Francesc, hereu del marquesat [d'Ariza], es casés amb la germana del marquès de Guadalest, la jove Dona Felipa de Cardona i Ligné»[95]. Amb els quals enllaços En Palafolls entroncava doblement amb la nobilíssima nissaga dels Cardona, tant per la banda de la seva germana com del seu germà. Ara, vistes les coses des d'aquest caient, que el rei nomenés un parent dels Cardona per editar l'epistolari teresià hauria estat d'allò més normal, sempre que tinguem present que Santa Teresa era en realitat Teresa de Cardona. Perquè, no hem d'oblidar que la primera edició del Camí de Perfecció es va editar a València al 1587, dedicat a Na Lucrècia Gralla[96], muller d'En Francesc de Montcada i Cardona, virrei de València[97], el qual era el nét del duc Ferran de Cardona[98], germà de la nostra Teresa de Cardona[99]. I, per això mateix, ara, la primera edició de l'epistolari de la Santa es va materialitzar a Saragossa. I el que encara és més revelador és que les següents estampacions (comptant edicions, traduccions i reedicions), també es donarien lluny de terres castellanes –lluny d'Àvila, Burgos, Salamanca o Toledo, ciutats vinculadíssimes, com se'ns diu, a la Santa?, car després de l'edició saragossana d'aquell 1658, l'epistolari s'editaria en francès, a París[100], i en italià a Roma[101], al 1660. I es reeditaria, encara, quatre vegades l'any següent del 1661: «A Venècia, en italià; a Anvers, en castellà; a Brussel·les, en francès; i a Venècia, de nou, en italià»[102].

Tot amb tot, i per bé que les primeres edicions del seu epistolari es donessin fora de Castella, continuem acceptant per seves les còpies fetes per altri, sense ni tan sols demanar-nos pel text primigeni i, encara molt menys, per la llengua original, tot i els estudis que parlen de la raresa de la seva sintaxi i del seu lèxic[103]. I si això ja s'ha normalitzat a les transcripcions, què se n'ha fet, però, de les altres lletres? De les que hom considera autògrafes de la Santa? Doncs, bé: d'aquestes, n'hi ha un bon tou que són, reconegudament, cartes falses, escrites per desconeguts, un cop morta Teresa, amb la intenció de fer-les passar per relíquies. L'Álvarez ho descriu magníficament: «A fi d'obtenir signatures [de la Santa] destinades a reliquiaris, s'anaren estisorant les existents al peu de les cartes. Després es col·leccionaren a base de lletres recaptades dels autògrafs epistolars. Pel mateix sistema de lletres retallades a la pedrera de les cartes autògrafes s'elaboraren sentències espirituals, es reconstruïren en petits bitllets certs passatges sensacionals de la Vida, es referen un a un els Avisos atribuïts a la Santa, es compongueren algunes de les seves Relacions i part dels seus poemes, es refeu amb milers de lletres retallades tot o quasi tot el text de les seves Exclamacions. Àdhuc es confeccionaren amb material autògraf idèntic llargues cartes espúries, mal atribuïdes a la Santa»[104]. És a dir, per si no havia quedat prou clar, que es van confegir cartes amb lletres retallades d'altres cartes. En un altre estudi ho matisa amb tot detall: «I, com que a les seves Cartes no n'hi havia cap d'emfàtica distinció magisterial, se'n forjà una sobre pedagogia de l'oració discursiva, composta íntegrament de lletres arrencades de la pedrera dels autògrafs»[105]. I, encara, per torna, «es fingí que aquesta carta magistral anava dirigida al Doctor Alonso Velázquez, antic confessor de Teresa i després bisbe d'Osma»[106]. I rebla: «Sense aqueix vendaval de pietat barroca, els autògrafs epistolars de la Santa avui serien certament molts més»[107]. Justament, per això, l'Álvarez hi insisteix: al costat del que ell considera textos autèntics, «s'hi ha escolat al llarg dels segles una gavella de cartes espúries»[108], entre les quals remarca principalment les escrites al doctor Alonso Velázquez, al carmelita català Joan de Jesús Roca i les diverses «cartes igualment espúries sobre Felip II»[109]. I a tot plegat, a més a més, cal sumar-hi una «sèrie de pseudoautògrafs editats a principi del nostre segle [XX] al Boletín de la Real Academia de la Historia pel marquès de San Juan de Piedras Albas», reproduïts i, en el seu moment, ja «criticats pel pare Silverio» de Santa Teresa[110].

En aquest sentit, és molt instructiu el parer dels pares Efrén i Otger sobre les cartes falses de la Santa. Per ells, «sota el nom de Santa Teresa s'han esmunyit diversos escrits apòcrifs que, malauradament, no sempre foren coneguts com a tals»[111]. I repeteixen que, entre els escrits atribuïts a la Santa, s'hi troben «els apòcrifs i postissos», que defineixen a petja seguida: «Per apòcrifs entenem aquelles cartes que, escrites per un falsari o atribuïdes falsament a la Santa, han estat tingudes per alguns com a legítimes. I per postissos, aquells escrits el contingut històric dels quals és real, però redactats amb paraules que no són de la Santa»[112]. I, desorientats davant de tanta falsificació, rubriquen: «No sempre es pot dir amb certesa quan [un escrit] és postís i quan apòcrif»[113]. O sigui, que, durant anys i panys, s'han tingut per autògrafs de Teresa cartes que no ho eren. I encara més: algunes d'elles són falsificacions descarades. Per això

aquests dos darrers erudits, en reflexionar sobre els autògrafs, postil·len: «Unes vegades han sortit a la llum pública, oculs els originals. D'altres, han estat presentats els mateixos originals, destrament o potinerament estrafets»[114]. I, després d'indicar el que ells consideren les evidències que delaten una altra mà que la de Teresa, i d'assenyalar que «són tantes i tantes les raons que n'evidencien la falsia»[115], acaben queixant-se dels «apòcrifs que han estat citats com a autèntics per homes de ciència»[116]. I, malgrat que ells tan sols en reconeixen dotze[117], el seu testimoni és ara molt valuós per entendre que falsificar les cartes de Santa Teresa era quelcom natural. Més ben dit: era quelcom necessari i inajornable. I ja som al cap del carrer. Ara ja no podem ni desconèixer ni negar que les cartes de Teresa eren reescrites i recreades o elaborades directament per altri. Segurament amb una freqüència i una quantitat més alta de la que avui ens pensem. Aquí, l'Álvarez, ho atribueix a una mera pruïja devocional, a un comprensible desfici reliquial. I molt possiblement aquest desfici hi va ser, perquè, com assegura N'Ana Garriga, «les cartes de Teresa de Jesús, en ser material autògraf, biogràfic i inscrit en la continuïtat, aviat es veieren desproveïdes del seu valor textual, històric i literari, i passaren a formar part de la immensa indústria de miracles i relíquies que s'havia posat en marxa»[118]. I segurament és cert. Perquè, fins i tot, sabem que es feien servir les seves cartes per guarir malalts[119]. Però, bo i així, l'Álvarez també subscriu a consciència que moltes cartes atribuïdes a Santa Teresa, no les va escriure ella: «Com ja hem observat, no totes les cartes teresianes foren íntegrament autògrafes. Les dictades a les amanuenses i signades per la Santa ens han arribat originals. Moltes altres, per desgràcia, se'ns han transmès únicament en transcripcions de data tardana»[120], però «transcripcions» al cap i a la fi. En De la Fuente ens innova que una gran part d'aquestes «són còpies fetes als segles XVII i XVIII»[121]. I l'Álvarez hi afegeix: «Les guixadures i taques que avui enlletgeixen més d'un autògraf seu són degudes a plomes alienes i tardanes, entremetedores», car «raríssima vegada l'autora guixa o esborra la paraula una vegada escrita»[122]. Que és el que jo intuïa. Que és el que jo defenso: que tot són còpies. Tinguin taques, guixadures o no. És a dir, que m'imagino que s'aprofitaria la fal·lera devocional per tenir relíquies de la Santa, i la tendència a apropiar-se'n escrits i fer-ne còpies, per convertir-ho en pretext que taparia la finalitat confiscadora inquisitorial i el seu objectiu polític. Majorment, perquè, com ja s'ha dit i redit, «les seves experiències místiques i la seva desafiant autoritat textual i pedagògica la convertien en un personatge problemàtic per a l'ortodòxia catòlica»[123] i, és clar, per a la Inquisició. Na Garriga remarca que per culpa d'això «es propicià l'accelerada dispersió i mutilació de les seves cartes»[124]. I encara més. Segons ella, «les còpies que s'anaren esdevenint al llarg del segle XVII», tot i ser interessants per a copsar la vida cultural del moment, «no asseguren còpies fiables de les cartes»[125]. Ras i curt: les còpies ni tan sols no són fiables. I si ja no ho eren al segle XVII, imagineu-vos al XVIII. Però, com d'habitud, en tota aquesta trama reescripturativa, ni ella ni l'Álvarez no hi veuen cap intencionalitat política, tot i saber, com sabien, que els escrits de la Santa van ser confiscats per la Inquisició, cosa que pressuposava que també van ser supervisats, retallats i reescrits. I jo hi afegeixo: traduïts. I si eren una traducció, vol dir que s'havien d'haver escrit abans del 1562 i que, amb posterioritat a la mort de Teresa de Cardona, es manarien recollir, o confiscar directament, i es tornarien a escriure i a datar com si res no hagués passat. En aquest caient, Na Bárbara Mujica, remarca ostensiblement que els retocs a la seva correspondència palesen «el perfecte esforç que els eclesiàstics espanyols del segle XVII feren per reconstruir Teresa, transformant-la en una verge obedient i submisa, que podia servir com a emblema de la santedat femenina»[126]. I, per això mateix, si bé sense ni tan sols saber-ho ni sospitar-ho, Na Garriga subratllava amb la mateixa convicció que la dispersió i mutilació de les cartes de la Santa es troba íntimament lligada a una «obsessiva reinvenció de la vida i la paraula de Teresa de Jesús»[127]. Això mateix. No es pot dir més clar: la voluntat de reescriure la vida de Santa Teresa exigia la dispersió i la mutilació de totes les seves cartes. És exactament el que es va esdevenir. Però no només es canviaria la seva personalitat de dona cultíssima a verge submisa, sinó de monja catalana a monja castellana. D'escriptora catalana a escriptora castellana. Si es podia refer de dalt a baix la seva vida, per què quedar-se tan sols en l'aspecte formatiu? Per què els censors no podien refer la seva nacionalitat, com ja havien fet durant tot aquell segle amb infinitud d'altres autors catalans? Ella en seria, precisament, l'excepció?

Com reconeixen els pares Efrén i Otger, «la correspondència de la Santa amb el P. Gracià, [era] la més rica i interessant que existia»[128]. En Gracià mateix n'havia considerat l'edició. I així comentava: «Si s'haguessin d'aplegar les cartes que la Santa Mare Teresa de Jesús escriví a diverses persones, i la doctrina i avisos que hi dóna, amb la molta devoció que posa a qui llegeix, fóra un llibre dels més profitosos i delitables que hi hagués»[129]. I, més endavant, es refermava en el convenciment de la necessitat de l'edició: «Bé voldria jo que se'n recopilessin les cartes més importants i se'n fes un llibre»[130]. Com assevera el Pare Álvarez, «quasi tot seguit a la mort de la Mare Teresa», En Gracià «havia concebut un projecte ambiciós, tímidament enunciat: ajuntar les cartes que la Santa havia escrit a diverses persones i fer-ne un llibre».[131]

La tasca editora del pare Gracià, en relació amb els escrits de Teresa, no s'acabava aquí, puix som sabedors que, «a l'estiu del 1584, obtenia del Consell reial llicència per imprimir el Camí de perfecció: llicència atorgada "a Sant Llorenç, a 25 dies del mes d'agost de 1584 anys"»[132]. Així mateix, «entre 1584 i 1585, En Gracià projecta per separat l'edició dels altres tres llibres de la Santa: Vida, Morades i Fundacions. En la preparació d'aqueixa trilogia, no cedeix la mà a escrivans de segona. Ell mateix transcriu, un a un, els tres llibres en refinada cal·ligrafia d'humanista fins a deixar-los llestos per a les premses»[133]. Però passaria quelcom i quelcom de greu, perquè no deixa tampoc de ser altament

revelador que la proposta d'En Gracià d'editar l'epistolari teresià, sumada al nou intent de publicar els seus llibres, acabés amb la seva privació, al 1588, i posterior expulsió de l'orde al 1592[134] i amb l'edició de les primeres obres teresianes a càrrec de fra Lluís de Lleó, aquell mateix 1588[135]. És prou sabut que les cartes de Teresa eren perseguides, interceptades i segrestades. Com assegura l'Enrique Llamas, «havien sigut intervingudes altres cartes seves i remeses al nunci Felipe Sega o lliurades als superiors del Carme»[136]. Ja al 1579 la Santa escrivia i informava al Pare Hernando de Pantoja que les seves germanes carmelites de «Sevilla» havien rebut «moltes altres persecucions», que no havien cessat «fins fer-los donar les cartes, que jo els he escrit i que ja són en poder del nunci»[137]. Per bé que pugui semblar un control estrictament vaticà, el cert és que el nunci tenia entre els seus assessors En Luis Manrique, capellà major del rei, que l'havia designat com a tal, en els assumptes referents als carmelites descalços[138] i, especialment, «per jutjar En Gracià»[139]. Les persecucions no es van aturar mai. Així, no ens hauria d'estranyar que, al 1591, curiosament, també Joan de la Creu fos cessat del seu càrrec i apartat de l'Orde[140] i Anna de Jesús reclosa a la seva cel·la durant tres anys[141], segurament també per raó dels escrits que tenia i preservava de Teresa, car, com testimonia Na Concepción Torres, la mare Anna «sovint tingué topades amb el Tribunal Inquisitorial, generalment per l'assumpte de la publicació de les obres de la Santa»[142]. I, encara, tampoc no pot ser casual que, al 1593, Maria de Sant Josep, que també guardava un tou de cinquanta-set cartes de Teresa[143], «fou privada de veu i vot i posada sota arrest domiciliari durant nou mesos al Carmel de Lisbona»[144]. En De la Fuente considera que «Maria de Sant Josep portà aquestes cartes a Lisbona, on les tenia al 1588», car era molt «temorenca, tal vegada, que les hi exigissin per fer-les desaparèixer»[145]. Desaparèixer o traduir. Que, vist des de la perspectiva actual, al capdavall és el mateix. De conformitat amb N'Ana Garriga, «s'entaulà una llarga batalla per la conservació de les seves cartes, que començà al 1582 i que té per protagonistes principals els dos grans destinataris del correu teresià: Jeroni Gracià i Maria de Sant Josep»[146]. Crec que Na Garriga encerta plenament el concepte de la «gran batalla». I bo i que ella parla de la conservació de les cartes, és més que evident que si hom lluitava per preservar-les és que la «gran batalla» també es donava per destruir-les. Sigui com fos, som davant d'una persecució en tota la regla. Sense treva, però també sense escrúpols. Per més que En Joseph Pérez consideri un càstig infringit a tots ells per raó de llurs creences espirituals, que s'havien allunyat de les més ortodoxes[147], jo hi veig quelcom més. No és que no hi hagi el conflicte del dogma que acompanyi el problema de la transmissió epistolar. Que hi és, per descomptat. El que dic és que, ultra això o engalzat amb això o íntimament barrejat amb això, hi ha quelcom més. Més profund i, consegüentment, més indetectable a una mirada innocent i gens avesada als envitricolls inquisitorials. Així, que En Tomás Álvarez faci un esment especial al fet que En Gracià no vulgui deixar a mans alienes les transcripcions dels originals teresians, ja ens permet entrellucar que hi van haver pressions inquisitorials. Però, que cregui que va ser aquest religiós i amic de la Santa qui va preparar els textos i els va deixar a punt d'edició, amb una «refinada cal·ligrafia d'humanista», ens indica de tot en tot que l'Álvarez desconeix clamorosament el rovell de l'ou dels mecanismes inquisitorials i les lleis d'impremta, que no permetien la intromissió de ningú en la preparació dels llibres que s'havien d'estampar, llevat dels mateixos inquisidors[148]. Car, tal com ho subratlla En Juan Friede, en estudiar el llibre imprès que ha passat per la supervisió censora, «en força casos només consta el mer fet que els llibres passaren per censura oficial, atès que les llicències d'impressió apareixen a les primeres pàgines, però no sabem res dels canvis que hi introduí al text primitiu»[149]. I, llavors, rubrica resolut: «Acceptem molts manuscrits com a originals, sense sospitar que, de vegades, es tracta solament de les còpies fetes en net de versions primitives, després que aquestes fossin censurades, còpies en què desaparegueren, naturalment, les parts guixades, esmenades, retallades o arranjades per la censura»[150]. Doncs, això: que un manuscrit amb bona lletra només és un manuscrit amb bona lletra. I, sovint, i malauradament, la bona lletra i la perfecció excessiva de l'escriptura tan sols delaten que es tracta d'un text copiat pel censor.

És a dir, que mentre En Gracià preparava l'edició dels primers llibres i de les cartes de Teresa, va ser aturat dràsticament en l'intent. És possible que hi hagués algun estira-i-arronsa i que calgués la intervenció de la justícia ordinària. No ho sabem. Tanmateix és molt factible que fos així i això encengués les ires dels seus superiors o dels inquisidors. O del monarca mateix. No ho sabem. O almenys jo ara mateix no ho sé. El que sabem és que, com remarca En Mayolas, «fou el rei, per tant, el més decidit protector de la ignorància i de la Inquisició, el qui féu recollir l'obra manuscrita de Teresa, el qui la posà almenys tretze anys a mans de la Inquisició, que la deixaria a punt per a la impremta»[151]. I el que també sabem és el que ha passat a la història: que En Gracià va ser expulsat de l'orde i es va haver d'exiliar. Tot i que el seu biògraf principal, Andrés del Mármol, ens assegura que al 1604 marxaria a Flandes, el cert és que el veiem amunt i avall entre Alacant i València, amb una petita incursió a Castella al maig i juny del 1604[152], escrivint cartes a tort i a dret, des del 3 de gener d'aquest mateix any[153] fins al 29 de gener del 1605[154]. Amb tot, si seguim la seva correspondència, ens adonem que, efectivament, el 8 de juliol del 1607 ja es trobava a Brussel·les[155], a Flandes, país d'on no es mourà ja més[156]. Sí. Jo sospitava que l'exili havia d'estar relacionat amb l'intent d'imprimir les obres de Santa Teresa. Doncs, bé: és el seu biògraf Andrés del Mármol qui ens innova que, com que recollia diners per a la canonització de Santa Teresa, «el forçaren a marxar per això»[157]. I serà En Gracià mateix qui ens confirma que va haver de fugir d'Espanya per raons d'impremta, car, en un relat autobiogràfic publicat al seu Tractat de la Redempció de Captius, hi deixa ben palès que, puix que «era a punt d'embarcar-me a Alacant, i vingué nova d'haver-se Nostre Senyor emportat amb ell el Papa Climent VIII, jo em quedí en aquell Regne de València,

predicant i mirant d'imprimir les meves obres; mes, per tenir més comoditat, vinguí a aquests estats de Flandes a fer aquesta impressió»[158]. És a dir, que, puix que no podia imprimir el seus llibres a Espanya, se'n va anar a Flandes. Però hi va anar, segons ell mateix ens innova, acompanyant «el Marquès de Guadalest i la seva muller, que va per ambaixador a Flandes»[159]. Però resulta que el Marquès de Guadalest era ni més ni menys que un altre membre de la nissaga dels Cardona: En Felip de Cardona i Borja-Lançol[160], que havia de ser el seu protector. És a dir, que va marxar a Flandes per intentar editar les seves pròpies obres i l'epistolari teresià amb un altre parent de Teresa de Cardona i d'En Joan de Palafolls, que, com sabem, acabaria imprimint-les a Saragossa. Però quedi dit i evidenciat de passada que el lloc on En Gracià ens explicita que volia estampar els llibres, abans de tocar el dos, no era Castella, sinó València. Com que aquí sembla que no va poder imprimir re, va procurar, al 1605, d'«anar a Barcelona, on hi ha el que fa al cas de la impressió, i on hi ha abundor de paper i moltes i bones impremtes»[161]. I a la Peregrinació d'Anastasi hi insisteix: «Des d'Alacant m'embarquí en unes galeres per anar a Barcelona a tractar de la impressió dels meus llibres, però manaren-les tornar a Alacant, on desembarquí»[162]. I tot es va quedar a l'escapça. Nogensmenys, ara és irrevocable que la voluntat i el propòsit d'En Gracià era publicar o bé a València o a Barcelona. Fet més que revelador. I que s'ajusta amb tot el que he comentat sobre la desubicació nacional de la Santa i de les seves amistats més properes. Car si En Gracià, com ens objectiva en una de les seves missives, tenia per superior seu «el Provincial d'Aragó»[163], és que segurament no era castellà. I havia d'haver exercit la seva missió carmelita en els regnes d'aquesta província. Per això intenta publicar aquí els seus llibres. I havia de ser aquí, també, on es va relacionar amb la Santa. I d'això van venir els problemes que van venir. I no va poder editar la correspondència teresiana de cap de les maneres a cap dels regnes catalans. Però, com que, a més, sabem que el Papa no volia canonitzar Teresa «per haver tingut amistat amb ell»[164], podem deduir que, d'alguna o altra manera, no va poder imprimir les seves cartes per raons semblants. El gran amic i confessor de la Santa, i segons ella, «un dels grans serfs de Déu que he tractat i de més honestedat i netedat de consciència»[165], va haver d'abandonar-ho tot i exiliar-se a Flandes per raó de la seva mútua amistat i per haver volgut publicar els seus llibres, entre ells el seu Epistolari. Tanmateix, abans d'exiliar-se, i després de la seva destitució, escrivia a la seva germana Maria de Sant Josep, des de València, el 31 de gener del 1607, que les cartes que tenia de la Santa «no són perquè un altre les llegeixi, és veritat, mes són perquè es guardin i no es cremin, que temps vindrà quan sigui menester» que es podran publicar[166]. I més endavant, el 15 de setebre del 1614, ara des de Brussel·les, torna a escriure, si bé aquest cop a un destinatari a qui la censura n'ha esborrat el nom, que el llibre «de les cartes de la beata Mare, que m'enviàreu, és clos i segellat en poder del meu germà, i per ara no convé que moltes de les coses que hi ha de mà de la mateixa Santa es llegeixin fins que jo sigui mort (que, tal vegada, arribant a mans d'alguns a qui no agraden les meves coses, el llençarien al foc)»[167]. Amb els quals suggeriments, de forma semblant al que ens deia el Pare Bartomeu Cases al seu testament, on prescrivia que la seva Història General de les Índies es guardés ben guardada i no sortís del seu amagatall, «si no fos per imprimir-la quan Déu n'oferís el temps»[168], En Gracià posposava l'edició de les cartes de Santa Teresa, perquè si es publicaven, corrien el perill de ser segrestades i cremades. O bé per la monarquia o bé per la Inquisició. I, així, ara sabem que les missives no desapareixien tan sols perquè es perdien involuntàriament, o perquè els seus destinataris les fessin desaparèixer pel contingut heterodox que eventualment poguessin contenir, sinó perquè la Corona, ja fos per mitjà del Consell Reial ja fos per mitjà de la Inquisició, les volia cremar. En aquest sentit, és entenedor adonar-nos que En Gracià comenta que va deixar les cartes que tenia a punt d'editar al seu germà. El Pare Álvarez ens advera que es tracta d'En Tomàs Gracià, «secretari del rei»[169] Felip II. Però, paradoxalment, el llibre de cartes, «es dispersarà ràpidament, molt abans que ningú no torni a tenir la més mínima idea d'editar-lo»[170]. Per tant, En Gracià, com era de suposar, no publicarà ni veurà editades les cartes de la Santa i morirà a Flandes, el 21 de setembre del 1614[171], pocs dies després d'escriure aquest darrer desig d'extrema precaució. I, per aquest motiu, l'Álvarez rebla que, «així, la tragèdia de la seva vida, per culpa d'"els qui no els agrada les seves coses", decideix la sort de l'epistolari teresià»[172]. Que, dit d'una altra manera: la sort de les cartes de la Santa la va decidir la Inquisició i la censura reial, que eren els seus enemics més que declarats i els únics que controlaven les impremtes i totes les publicacions que s'hi efectuaven.

Que curiós, també, que sigui just al 1614, o «vers el 1614, [que] aquell ingenu entusiasme editorial d'En Gracià ja s'havia esvanit completament, i el feix de cartes que tenia [de Teresa], per intercessió d'una altra de les seves germanes, Adriana de l'Esperit Sant, acabà al convent de Jerònimes Descalces del Corpus Christi de Madrid (Carboneres), d'on desaparegué en algun moment anterior al segle XIX» ?remata Na Garriga?[173]. Sona, com ja pressuposava, a confiscació forçosa: En Gracià es mor i les cartes de la Santa que romanien sota la seva custòdia passen a Madrid, on s'esfumen diligentment. Fins i tot desapareixen aplecs de cartes guardades amb pany i clau i forrellat de la Biblioteca Nacional, a Madrid. Ultra els còdexs íntegres de cartes teresianes que formaven els manuscrits 12.763, 12.764 i 19.346 de la mateixa biblioteca, hi havia «juntament amb aquests, d'altres còdexs existents [encara] al segle XIX, perduts tant de bo no definitivament, i dels quals fan esment els antics arxivers de l'Orde» del Carmel[174]. No es podien editar les cartes de Santa Teresa? O s'havien d'editar només i exclusivament sota la tutela i el control de la monarquia? És per això que van desapareixent totes, còdex rere còdex, carta rere carta, com per art d'encantament? Jo n'estic més que convençut. Els altres llibres, que es publicarien ja per primer cop durant la dècada del 1580, eren fàcilment traduïbles i expurgables. Vull dir que, suprimint algun nom o canviant-lo per algun altre, i esborrant el que calgués esborrar, a fi que el context nacional fos invisible al lector, el text es podia editar sense gaires

tràngols. O sense cap pega. Sense cap sospita de reescripturació. Com realment ha passat. I l'estafa s'ha mantingut fins avui. Però les cartes, no. Hi havia missives escampades arreu. A mans de monges, parents, confessors, amics i amigues, bisbes, arquebisbes, beats, aristòcrates, membres de la Companyia de Jesús, del Consell reial i, fins i tot, del mateix rei. Calia, abans de re, recollir-les com fos. I no podia ser aplegar-ne només unes quantes i que d'altres, per poques que fossin, delatessin l'operació de la traducció i de la reconstrucció biogràfica i nacional. No es podien permetre una badada així. S'havien de recollir totes les cartes. I això trigaria una mica, perquè algunes monges i alguns amics seus s'hi oposarien. O, més ben dit: s'hi van oposar. D'aquí les coaccions que van patir i els arrestos a què els van sotmetre. I, després, com que tot estava desplaçat vint anys, calia redatar les lletres una a una. I expurgar-les de contingut teològic i místic i readaptar-les a l'entorn castellà, canviant noms, topònims i destinataris o reubicant-los en territori castellà. Suposo que tot plegat faria que, malgrat, com hem vist, l'epistolari ja era a punt d'edició vers al 1584, no s'editaria per primer cop fins ben bé tres quarts de segle després: al 1658[175]. I no s'editarien, a més, totes les cartes que eren destinades a l'estampa. Hi va haver una purga premeditada, feta a Madrid, abans que En Joan de Palafolls, responsable de l'edició, les rebés, endrecés, anotés i les portés a impremta. En glossar-ho En Tomás Álvarez, subratlla: «Recordi's que el lot selecte [de cartes] que se li envia és el resultat d'un múltiple escrutini previ que menystingué o, almenys, retingué unes altres cent cartes de la Mare Teresa»[176]. I, per si encara no fos prou, el text de les missives que acabarien veient la llum a la primera edició, va ser «manta vegades retallat o manipulat pels seleccionadors de Madrid»[177]. Àdhuc s'hi acabaria publicant aquella carta feta, lletra a lletra, amb retalls d'altres cartes i enviada a un destinatari inventat. Quan l'Álvarez s'adona de la truculència, escriu meravellat: «Al lot selecte [d'epístoles] lliurat a En Palafox s'hi ha filtrat aquella carta de què abans he parlat, composta íntegrament, amb tasca de marqueteria, a força de lletres arrencades a la pedrera dels autògrafs epistolars de la Santa i dirigida al bisbe d'Osma»[178]. Efectivament: les lletres de la Santa que s'havien de publicar es van mirar amb lupa en els moments previs a l'edició, al 1658, i es van passar pel sedàs sense cap mena de mirament. Es triaven, es retallaven, s'espurgaven, es manipulaven, es reescrivien. S'entén, doncs, que no es poguessin estampar cent anys abans, quan tot just es començaven a recollir i reescriure. Ni tan sols l'edició de les Obres de Teresa, feta, al 1588, per fra Lluís de Lleó a Barcelona, ni l'edició d'estat del mateix any de Salamanca, no recull l'epistolari. Ni que fos parcialment. L'Álvarez postil·la de nou: «Ni fra Lluís de Lleó ni tampoc després el primer biògraf teresià, Francesc de Ribera, no donaren cabuda a les Cartes de la Mare Teresa, que llavors, probablement, superaven amb escreix el miler d'unitats»[179]. Sí, realment molt estrany. En reflexionar aquest autor sobre la predita irregularitat, es demana xocat: «¿Tant li costà a l'epistolari teresià obrir-se pas en les lletres de motlle? En aquestes dates [al 1658], les edicions i traduccions de les seves Obres vorejaven la xifra dels dos centenars. Per què aqueix retard d'un segle en l'edició de les Cartes de la Santa?»[180]. Jo crec que era pel que us acabo d'exposar. Si fos tal com m'imagino, això explicaria, com hem vist, que quasi la totalitat de la correspondència que ens ha pervingut no porti data. Però, ¿com explicar, llavors, les que en duen? Ho relaten novament els pares Efrén i Otger. Gràcies a ells sabem que Felip II, amb carta del 3 de juny del 1592, va manar recollir dues col·leccions de cartes de la Santa, amb l'expressa voluntat que fossin dipositades a la biblioteca del monestir de l'Escorial, però una d'elles, de 57 missives, al final va anar al monestir de monges descalces de Valladolid[181], on la mare Maria de Sant Albert la va transcriure completa, mentre deixava escrit –almenys a mi m'ho sembla? a tall d'avís per a navegants: «Les cartes no estan enquadernades amb concert, i els números dels anys d'aquestes cartes no són escrits de la nostra Santa Teresa, ni de qui n'escriví algunes, sinó d'una altra lletra, i alguns d'ells [alguns dels números dels anys] esborrats i tornats a esmenar»[182]. És a dir, que també hi havia una inèrcia a canviar les dates de les cartes de la Santa. A transcriure o copiar les originals i a canviar-ne la datació. Finalment ho hem pogut documentar. Finalment. Jo crec que aquesta tendència a la reescripturació va ser més general del que avui podem imaginar. Jo crec que va ser total i absoluta. Sense cap mena d'escletxa. Va ser definitiva. És clar que es podia intinuir. Que es podia ensumar d'una hora lluny, perquè no és cap fet aïllat, ans, més aviat, fruit d'una voluntat reescripturativa abassegadora. Abassegadora i legal. Àdhuc En Tomás Álvarez explica que, «com que un dels escrits menors de la Santa, les Exclamacions, no es trobava entre els autògrafs teresians de l'Escurial, es fabricà, lletra a lletra, un pseudoautògraf íntegre, a base d'arsenal recaptat de les cartes destruïdes»[183]. I hi rubrica: «Passarà semblantment amb els 67 Avisos, atribuïts a la Santa i publicats per fra Lluís de Lleó, com a tals, entre les seves obres. I per tal com no hi ha autògraf dels poemes de Teresa, se'ls fabrica igualment amb l'estrany caixer de lletres autògrafes curosament tallades amb tisores»[184]. I així podem anar fent i tirant milles. I arribar a la conclusió que les cartes es van traduir i redatar per poder-les situar a Castella i atribuir-les, després que Teresa de Cardona morís, a Teresa d'Àvila. I, així, servir de base biogràfica al muntatge de la invenció de la monja castellana que estaven duent a terme els inquisidors. Però, com que les cartes de Teresa eren quasi infinites, es faran recollir totes. Els esforços que la monarquia i els superiors carmelites van dur a terme per a aquesta recol·lecció general de la correspondència teresenca és digne d'estudi. Com he ja exposat, no es podien deixar cartes amagades que poguessin delatar la llengua familiar de la Santa i la seva autèntica personalitat. I s'aprofitaria l'edició d'En Palafolls –que, recordem-ho, és una injunció de la Corona? per confiscar totes les cartes que calia confiscar. I, així, el General dels carmelites descalços espanyols, fra Jeroni de la Concepció, el 22 d'abril del 1652, engegava la campanya de la seva recollida, amb el decret següent: «Per quant serà de molta glòria de nostra Santa Mare Teresa de Jesús i aprofitament espiritual de les ànimes el que tothom pugui gaudir de la celestial doctrina que moltes de les seves cartes, que avui es conserven a Espanya, contenen, i perquè puguin anar a mans de tothom amb facilitat, serà mitjà molt a propòsit el

donar-les a l'estampa:

»Per tant, mano en virtut d'Esperit Sant, santa obediència i sota de precepte formal, a tots els religiosos i religioses, així prelats, prelades, súbdits i súbdites, de qualsevol estat i condició que siguin, d'aquesta província de l'Esperit Sant, que donin compte al provincial de la dita província de les cartes que sabessin que hi ha, fora i dins de la religió, de la nostra gloriosa Mare santa Teresa de Jesús, i manem a dit pare provincial, sota de dit precepte, que havent sabut de les cartes, encomani a la persona que li semblés a propòsit que faci treure còpies i trasllats de les dites cartes, autoritzats amb prou testimoni que en faci fe; i dites còpies i trasllats autoritzats els remeti el dit pare provincial al pare procurador general de la cort d'Espanya que fos, perquè ell els dirigeixi a la persona que assenyalarem. I encarreguem a dit pare provincial, pels mèrits de la santa obediència, procuri abreujar aquesta diligència perquè no se'n dilati el fruit, i remeti una còpia autèntica de la nostra orde, perquè tot seguit es posi en execució»[185].

Com podem veure, calia recollir totes les cartes de la Santa sense més dilació. I no pas amb suggeriments i paraules amoroses, sinó amb una ordre imperiosa a tots els religiosos que hi tinguin competència. L'objectiu és ben clar: obtenir còpies i trasllats de totes les cartes que encara quedessin per localitzar i fer-los arribar a la Corona. La monarquia ja en tenia alguns còdexs i aplecs. Ara se n'arreplegarien encara moltes més. Però el que em continua sorprenent és que de tot aquest acapte de cartes, que devia ser prou espectacular, a la primera edició de Saragossa, tan sols se'n publiquen un grapadet: quaranta-una, al primer volum[186], i seixanta-cinc, al segon[187]. Per tant, jo sospito que la voluntat no era publicar-les i fer-les saber a tothom, perquè tothom en pugui gaudir, que diu l'ordre del general dels carmelites, sinó, simplement, aplegar-les. A mesura que passen els segles, se'n van editant més i més. No es pot negar. Però mai no es publicaran totes, ni de bon tros. Ans es perdran, com ja sabem, quasi totes. O ens arribaran a través de còpies, d'una fidelitat més que dubtosa, com han assenyalat diverses autoritats en la matèria. Tanmateix, jo tinc la sensació que, a fi de poder dotar de versemblança històrica les seves missives i que poguessin coincidir amb els fets que passarien vint anys més tard, força cartes ja no seran de la Santa, sinó d'alguna altra monja, abadessa o priora i atribuïdes a ella. Algunes incongruències detectades al llar del seu epistolari m'ho fan també sospitar. I com més rellegeixo les cartes, més tinc la sensació d'un constructe posterior, aliè, en molts casos –potser massa? a la mà de la Santa. És clar que això requereix, per tal de poder-ho demostrar fefaentment, d'un a vegada per totes, un estudi a fons, minuciós, molt ben documentat i travat. Ara mateix m'és impossible de posar-m'hi, però en deixo aquí indicada aquesta possibilitat de cara a eventuals recerques futures. Però, que l'estudi no estigui ni començat, ni embastat, ni enllestit, no vol dir pas que jo no pugui rellevar aquí almenys una d'aquestes reatribucions i reubicacions. Així, mercès a Na Cristina Sanjust, tenim coneixement, que, al monestir de Pedralbes, «la darrera abadessa vitalícia fou sor Isabel de Cardona (1562-1586). Després d'ella, les abadesses seran escollides triennalment, seguint les indicacions donades pel Concili de Trento. Sor Isabel va tenir pendent, des de 1577 fins a 1586, el Ministre provincial, el comissari general de la província cismontana, el Ministre general, Felip II, tots els consellers de Barcelona, fins i tot el mateix Sobirà Pontífex, per veure si acceptava ser abadessa o no»[188]. L'enrenou l'exposa alhora N'Assumpta Escudero, per qui sabem també que, «al 1578, el provincial de Sant Francesc ordena que es revoqui l'elecció de l'abadessa [de Pedralbes] com a càrrec vitalici. D'ençà d'aquest moment les abadesses de Pedralbes ho seran per tres anys. Aquesta ordre causa malestar al monestir, perquè les monges no ho volen. Els consellers [de Barcelona] es posen de part de les monges i escriuen al provincial mostrant-li llur disconformitat amb l'ordre predita i, veient que no la retira, escriuen al Papa per donar-li compte de l'estat del monestir i exposar-li que aquesta disposició no és convenient»[189]. Doncs, bé: la polèmica de la destitució de l'abadessa, el capítol de les monges per decidir si hi estaven o no d'acord, amb les subsegüents votacions controlades pel Pare provincial, són fets tots ells exposats, si bé de forma espigolada i fragmentada, per Santa Teresa a les seves cartes, entre els anys 1577 i 78, especialment el de la votació, que relata a Maria de Sant Josep el 22 d'octubre del 1577[190]. Com que les dades de la carta coincideixen amb el fets esdevinguts l'any 1577 a Pedralbes, és evident que el text no el va poder escriure Teresa de Cardona ?que ja era morta?, sinó una altra monja, molt possiblement la seva neboda i també abadessa, la sobredita Isabel de Cardona. La descoberta que acabava de fer em semblava tan rellevant i transcendent per demostrar que les cartes atribuïdes a la Santa, si aquesta era la Teresa abadessa de Pedralbes, no eren totes seves, que vaig trucar En Pep Mayolas per exposar-l'hi. I, per sorpresa meva em va respondre que ja ho havia notat: que al llibre que estava enllestint sobre la identificació de Teresa de Cardona amb Santa Teresa, precisament tenia un capítol dedicat a això mateix. Sense perdre un segon, li vaig demanar si el podia publicar al web en forma d'article, baldament fos un resum. I així ho va fer. L'article porta per títol «Una polèmica del Monestir de Pedralbes traslladada a Àvila», i En Mayolas, en comentar la sobredita carta del 22 d'octubre de Santa Teresa, hi denuncia, per començar, que, «a banda de totes aquelles expressions que fan pensar en una traducció gairebé literal del català, la casualitat que estigui datada al mateix 1577 en què s'obliga a les professes de Pedralbes a fer eleccions triennals, la mateixa tossuderia de les monges per votar qui no toca, i la calcada reacció dels provincials enfurismats en excomunicar-les i apartar-les de l'obediència a la religió, ens conviden a pensar que els constructors de la vida de la carmelita castellana van fabricar, només a nivell documental, una polèmica a Àvila a partir d'un conflicte real en què s'havien vist immerses les clarisses de Pedralbes»[191]. Amb la mateixa decisió, prossegueix: «Atès que els textos i les cartes de Teresa de Jesús que s'anaven traduint i adaptant parlaven de situacions conflictives, problemes i afliccions, calia fer veure que a la pobra

mare dels descalços li passaven coses molt gruixudes. La dificultat per als censors, però, era dotar de credibilitat uns entrebancs que de cap manera podien igualar en gravetat i complexitat la guerra que havia sostingut la veritable Teresa. Perquè aleshores potser haurien revelat involuntàriament la dimensió del personatge, el seu parentiu amb la reialesa, la naturalesa dels seus adversaris i, en conseqüència, la seva condició catalana. Per tant, devien optar per calcar un problema real, més proper en el temps, amb el qual havien topat els domadors de la realitat a Pedralbes: la polèmica per evitar la reelecció d'una abadessa Cardona es convertí, així, mitjançant una readaptació a l'ecosistema d'Àvila i un adequat farciment documental, en un sabotatge maldestre que exalta, irremeiablement, el triomf de la Teresa castellana, escollida per les seves monges en contra de la voluntat dels seus superiors»[192]. I continua exposant: «La realitat a Pedralbes, aleshores, és que després de les primeres votacions que havien donat com a guanyadora sor Isabel de Cardona, també es convocà una segona elecció —com a Àvila, representa—, però aquí s'obtingué el mateix resultat que a la primera, cosa que tornà a enfurismar els provincials. A instàncies dels consellers de la ciutat, protectors del monestir, s'absolgué les monges "incurses" i escrigueren a Gregori XIII perquè es dignés a confirmar per abadessa vitalícia Isabel de Cardona, cosa que el papa concedí en Decret del 30 de juliol de 1583. Però no es va acabar aquí. Els provincials abocaren la causa a la Cúria Romana amb la finalitat de passar a l'elecció d'una nova abadessa o haver de renunciar al monestir. La contesa arribà fins a Felip II. La renúncia del monestir a l'orde semblava indeturable, però de sobte es morí Gregori XIII. Sixte V derogà el Decret gregorià i manà, amb gravíssimes penes, que fos deposada Isabel i s'escollís una altra abadessa. Nova tempesta. El 8 de març de 1586 el papa expedí un nou Decret. Després d'un cert rebombori, a la fi, Isabel i les seves seguidores es sotmeteren. L'abadessa escollida, en acabat, fou Jerònima de Cardona, del mateix llinatge, cosa que, a la vista de tot plegat, potser cal tenir per una victòria de la resistència cardonina, per minsa que es vulgui»[193]. Per acabar reblant: «Sigui com sigui, el paral·lelisme entre les situacions de Pedralbes i d'Àvila representa un indici més conforme certs aspectes de la vida de la carmelita d'Àvila s'alimenten artificiosament de la realitat catalana a Pedralbes, tal com la figura artificiosa de Teresa d'Àvila és una emanació de l'abadessa Teresa de Cardona, la veritable Teresa de Jesús»[194].

No es podia dir millor. La vida de Santa Teresa ?la Teresa d'Àvila? és un constructe artificial i fraudulent, forjat pels censors castellans a partir de textos diversos de Teresa de Cardona i d'alguna altra monja de Pedralbes, possiblement de la seva neboda i abadessa Isabel de Cardona. Ho acabem de copsar amb tota nitidesa i precisió en llegir en una carta atribuïda a la Mare d'Àvila, al 1578, uns fets que es van esdevenir aquell mateix any al monestir de Pedralbes.

Llavors, i en resolució, si la censura ha pogut elaborar amb tota normalitat una falsificació tan estentòria com aquesta, sense que ningú ni tan sols en sospités l'estafa, ¿hem de creure que els mateixos censors farien desaparèixer més de vint mil cartes seves, però que en conservarien només dues-centes trenta d'autèntiques? ¿O aquestes també en serien una traducció i una readaptació a la llengua castellana de quelcom escrit per Teresa de Cardona, Isabel de Cardona o qualsevol altra monja catalana? Que tothom en tregui les conclusions que vulgui. Jo ja ho he fet.

Jordi Bilbeny

Abadia de Solivella, febrer-març del 2022

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

[1] Vg. JORDI BILBENY, «Una llegenda catalana sobre Santa Teresa», web de l'Institut Nova Història, 29 d'octubre del 2013, https://www.inh.cat/articles/Una-llegenda-catalana-sobre-Santa-Teresa; FELIP RODRÍGUEZ, «St. Theresa, Spanish Abbess», web de l'Institut Nova Història, 16 d'octubre del 2014, https://www.inh.cat/articles/St.-Theresa,-Spanish-Abbess i «Teresa... "Madre", Priora i Abadessa», web de l'Institut Nova Història, 23 d'octubre del 2018; https://www.inh.cat/articles/Teresa-Madre-,-Priora-i-Abadessa-; FRANCESC MAGRINYÀ, «Teresa de Jesús, abadessa, segons una butlla de Pius IV del 1565», ponència pronunciada al 18è Simposi sobre la Història Censurada de Catalunya, Arenys de Munt, 16 de novembre del 2018, https://www.inh.cat/arxiu/vid/18e-Simposi-sobre-la-Historia-censurada-de-Catalunya/2018-S-INH-Francesc-Magrinya-

[2] Vg. JORDI BILBENY, Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI; Librooks Barcelona, S.L.; Barcelona, 2018.

[3] ENRIQUE LLAMAS MARTINEZ, Santa Teresa de Jesús y la Inquisición española; Bibliotheca Theologica Hispana-6, Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Instituto «Francisco Suárez», Madrid, 1972, p. 228.

[4] MARÍA JOSÉ PÉREZ GONZÁLEZ, «El rostro de Teresa de Jesús como escritora en El libro de la Vida», Tonos, núm. 20, desembre 2010;

https://www.um.es/tonosdigital/znum20/secciones/estudios-14-teresaj_escritoralv.htm

[5] E. LLAMAS MARTINEZ, ob. cit., p. 234, nota 17.

[6] Ídem, nota 18.

[7] Ídem.

[8] JULIO ESCRIBANO HERNÁNDEZ, «Santa Teresa de Jesús, una mujer en sus cartas»; Cuadernos para Investigación de la Literatura Hispànica, 41 (2015), p. 111.

[9] Vg. JUAN DE PALAFOX Y MENDOZA, Cartas de Santa Teresa de Jesús, Madre y Fundadora de la Reforma de la Orden de Nuestra Señora del Carmen, de la primitiva Observancia; Francisco Foppens, Impressor y Mercader de Libros; Brussel·les, M.DC.LXXIV.

[10] Vg. ANTONIO DE SAN JOSEPH, Cartas de Santa Teresa de Jesús, Madre y Fundadora de la Reforma de la Orden de Nuestra Señora del Carmen, de la Primitiva Observancia; Imprenta y Libreria de Joseph Doblado, Madrid, 1671, Carta I, p. 3.

[11] Vg. JUAN DE PALAFOX Y MENDOZA, «Carta Primera. Al Prudentissimo Señor Rey Felipe Segundo», Cartas de la Gloriosa Madre Santa Teresa de Iesus; Diego Dormer, Saragossa, 1658, tom I, Primera Part, p. 5.

[12] TOMAS ALVAREZ, «Introducción» a les Cartas de Santa Teresa; a cura de Tomás Álvarez, Maestros Espirituales Cristianos-2, Editorial Monte Carmelo, quarta edició, Burgos, 1997, p. 10.

[13] EFREN DE LA MADRE DE DIOS i OTGER STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa», Obras Completas de Santa Teresa de Jesús; edició crítica d'Efrén de la Madre de Dios i Otger Steggink, Biblioteca de Autores Cristianos-139, La Editorial Católica, S.A.; Madrid, MCMLIX, vol. III, p. 41.

[14] Ídem.

[15] TOMÁS ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; Editorial Monte Carmelo, Burgos, 2012, p. 18.

[16] Vg. «Al Señor Lorenzo de Cepeda y Ahumada, hermano de la Santa», Cartas de Santa Teresa de Iesus, Madre y Fundadora de la Reforma de la Orden de Nuestra Señora del Carmen, de la Primitiva Observancia; edició de Juan de Palafox y Mendoza, ob. cit., Carta XXIX, p. 117.

[17] Cf. T. ALVAREZ, «Introducción»; ob. cit., p. 18 i 19.

[18] Ídem, p. 18.

[19] GERONYMO GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Prologo», als Conceptos del Amor de Dios, de Theresa de Iesus; amb anotacions del pare Jeroni Gracià, Roger Velpio y Huberto Antonio, Impressores; Brussel·les, 1611, p. A4.

[20] T. ALVAREZ, «Introducción»; ob. cit., p. 5.

[21] Ídem.

[22] Cf. FR. LUIS DE LEON, «De la Vida, Muerte, Virtudes y Milagros de la Santa Madre Teresa de Jesús»; Obras del P. Mtro. Fr. Luis de Leon; a cura del P. M. Fray Antolín Merino, Compañia de Impresores y Libreros del Reino, Madrid, 1885, Tom II, p. 360; DIEGO DE YEPES, Vida, Virtudes, y Milagros, de la Bienaventurada Virgen Teresa de Iesus, Madre y Fundadora de la nueva Reformacion de la Orden de los Descalços, y Descalças de nuestra Señora del Carmen; Officina de Pedro Crasbeeck, Lisbona, 1616, p. 10; FRANCISCO DE RIBERA, La vida de la Madre Teresa de Iesus, fundadora de las Descalças y Descalços Carmelitas; a casa de Pedro Lasso, Salamanca, 1590, p. 51.

[23] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 67.

[24] JORDI BILBENY, «Els 11 germans de Santa Teresa i els 11 germans de l'Abadessa de Pedralbes»; web de l'Institut Nova Història, 5 de setembre del 2018; https://www.inh.cat/articles/Els-11-germans-de-Santa-Teresa-i-els-11-germans-de-l-Abadessa-de-Pedralbes

[25] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 67.

[26] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 45-46.

[27] T. ALVAREZ, «Introducción»; ob. cit., p. 18-19.

[28] Ídem.

[29] SANTA TERESA, Cartas; edició de Tomás Álvarez, ob. cit., Carta 189, p. 520.

[30] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit, p. 63.

[31] Ídem.

[32] JUAN LUIS ASTIGARRAGA, «Las cartas de Santa Teresa a Gerónimo Gracián. Valor textual de la antología de María de San José (Dantisco)»; Ephemerides Carmeliticae, 29 (1978/1), p. 101.

[33] VICENTE DE LA FUENTE, El Tercer Centenario de Santa Teresa de Jesús; Imprenta de D. A. Pérez Dubrull, Madrid, 1882, p. 238.

[34] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 64-65.

[35] Ídem, p. 52.

[36] Ídem, p. 55.

[37] Ídem, p. 53.

[38] Ídem, p. 54-55.

[39] «Advertencias y Observaciones Preliminares a Manera de Prólogo» dels editors de les Cartas de Santa Teresa de Jesús y otros escritos y documentos referentes á esta grande y Santa Madre; Librería de Garnier Hermanos, nova edició, París, 1884, p. XVII.

[40] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit, p. 55.

[41] Ídem.

[42] Ídem.

[43] LUIS RODRIGUEZ MARTINEZ TEOFANES EGIDO, «Epistolario», Introducción a la lectura de Santa Teresa; direcció d'Alberto Barrientos, Editorial de Espiritualidad, Madrid, 1978, p. 432-433.

[44] J. ESCRIBANO HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 114.

[45] FRANCISCO SÁNCHEZ-CASTAÑER, «Las cartas hispanoamericanas de Santa Teresa de Jesús»; Anales de Literatura Hispanoamericana, 11 (1982), p. 173.

[46] Vg. E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit.

[47] Vg. SANTA TERESA, Cartas; edició de Tomás Álvarez, ob. cit.

[48] J. ESCRIBANO HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 113.

[49] ANA GARRIGA ESPINO, «Las tres cartas autógrafas de Santa Teresa de Jesús conservadas en la Biblioteca Nacional de España»; Manuscrt.Cao, 11 (2011), p. s/n.

[50] Ídem.

[51] Cf. J. ESCRIBANO HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 113.

[52] JAMILE TRUEBA LAWAND, El arte epistolar en el Renacimiento español; Editorial Támesis, S.L.; Madrid, 1996, p. 109, nota 2.

[53] F. SÁNCHEZ-CASTAÑER, ob. cit., p. 173.

[54] L. RAMIREZ MARTINEZ TEOFANES EGIDO, ob. cit., p. 465.

[55] Cf. VICENTE DE LA FUENTE, «Preliminares»; Escritos de Santa Teresa; Biblioteca de Autores Españoles-55, M. Rivadeneyra, Impresor-Editor; Madrid, 1862, Tom Segon, p. XVII-XVIII.

[56] Cf. T. ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 54.

[57] Ídem, p. 47.

[58] ANA GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; Edad de Oro, XXXIV (2015), p. 38.

[59] J. ESCRIBANO HERNÁNDEZ, ob. cit., p. 113.

[60] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit, p. 52.

[61] Ídem, p. 53.

[62] L. RODRIGUEZ MARTINEZ TEOFANES EGIDO, ob. cit., p. 430.

[63] Cf. SILVERIO DE SANTA TERESA, Procesos de beatificación y canonización de Sta. Teresa de Jesús; Biblioteca Mística Carmelitana-18, Tipografía «El Monte Carmelo», Burgos, 1935, Tom I, p. 568.

[64] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 58.

[65] Ídem, p. 57.

[66] SANTA TERESA, Cartas; ob. cit., Carta 198, p. 539.

[67] Ídem, Carta 188, p. 514-515.

[68] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 46.

[69] T. ALVAREZ. «Introducción», ob. cit., p. 18.

[70] Ídem.

[71] TOMÁS ÁLVAREZ, «Aportaciones al epistolario de Santa Teresa de Jesús»; Ephemerides Carmeliticae, 26 (1975/1), p. 256.

[72] Ídem.

[73] L. RODRIGUEZ MARTINEZ TEOFANES EGIDO, ob. cit., p. 464.

[74] VÍCTOR G. DE LA CONCHA, El arte literario de Santa Teresa; Letras e Ideas. Maior- 13, Editorial Ariel, Barcelona, 1978, p. 92.

[75] Ídem.

[76] Ídem.

[77] SANTA TERESA, Cartas; ob. cit., Carta 16, p. 84.

[78] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 67.

[79] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 62.

[80] L. RODRIGUEZ MARTINEZ TEOFANES EGIDO, ob. cit., p. 469.

[81] Ídem.

[82] Vg. J. DE PALAFOX Y MENDOZA, Cartas de la Gloriosa Madre Santa Teresa de Iesus; ob. cit., edició de 1658 (2 volums).

[83] TOMÁS ÁLVAREZ, «El venerable Juan de Palafox ante las “Cartas” de Santa Teresa. Desde la 1a edición española hasta la 1a traducción francesa 1658-1660», Palafox. Iglesia, Cultura y Estado en el siglo XVII; coordinat per Ricardo Fernández Gracia, Congreso Internacional IV Centenario del Nacimiento de Don Juan de Palafox y Mendoza, 13-15 abril 200; Universidad de Navarra, Iruina, 2001, p. 342.

[84] SILVERIO DE SANTA TERESA, «Introducción», Obras de Sta. Teresa de Jesús; editades i anotades pel P. Silverio de Santa Teresa, Biblioteca Mística Carmelitana-7, Tipografía de «El Monte Carmelo», Burgos, 1922, Tom VII, «Epistolario (I)», p. LXXIV.

[85] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STIGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 76.

[86] T. ÁLVAREZ, «El venerable Juan de Palafox ante las “Cartas” de Santa Teresa. Desde la 1a edición española hasta la 1a traducción francesa 1658-1660», ob. cit. p. 342.

[87] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 53.

[88] Ídem, p. 45.

[89] Cf. J. DE PALAFOX Y MENDOZA, Cartas de la Gloriosa Madre Santa Teresa de Iesus; ob. cit. (ed. 1658), tom I, Primera Part, portada.

[90] Cf. Vida Interior del Illustrissimo, Excellentissimo, y Venerable Señor D. Juan de Palafox y Mendoza; edició de Miguel de Vergara, Lucas Martín, Sevilla, 1691, portada.

[91] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 42.

[92] Vg. JORDI BILBENY, «El “mal de cor” de Santa Teresa i la greu malaltia de Caterina de Cardona (1)», web de l’Institut Nova Història, 25 de maig del 2021; https://www.inh.cat/articles/EL-mal-de-cor-de-Santa-Teresa-i-la-greu-malaltia-de-Caterina-de-Cardona-1-

[93] CAYETANA ÁLVAREZ DE TOLEDO, Juan de Palafox. Obispo y Virrey; traducció d'M. Balcells i J. C. Bayo, Centro de Estudios Europa Hispánica i Marcial Pons Historia, Madrid, 2011, p. 56, nota 60.

[94] Ídem.

[95] Ídem.

[96] Vg. «A la Illustrissima y Excelentissima Señora Doña Lucrecia Gralla y de Moncada, Condessa de Aytona, y de Ossona, Vizcondessa de Bas, Virreyna de la ciudad y Reyno de Valencia», dins TERESA DE IESUS, Tratado llamado Camino de Perfeccion; a costa de Balthasar Simon, en casa de la vidua de Pedro Huete, València, 1587, p. 4 [rectre].

[97] Cf. LUIS DÍEZ DEL CORRAL Y PEDRUZO, «Francisco de Moncada y Folch de Cardona», web de la Real Academia de la Historia; https://dbe.rah.es/biografias/25170/francisco-de-moncada-y-folch-de-cardona

[98] Ídem.

[99] Vg. ARMAND DE FLUVIÀ, «Els Cardona», Gran Enciclopèdia Catalana; Enciclopèdia Catalana, S.A.; Barcelona, 1973, volum 4, p. 406-407.

[100] Vg. Lettres de la Glorieuse Mere Ste Terese; traducció de François Pelicot, Chez Georges Iosse, París, M.DC.LX.

[101] Vg. Lettere della Serafica Madre S. Teresa di Giesu; traducció d'Oratio Quaranta, Stampa di Giacomo Fei d'Andrea, Figlio; Roma, M.DC.LX.

[102] T. ALVAREZ, «Introducción»; ob. cit., p. 42-43.

[103] Vg. FRANCISCA CAIMARI FRAU, «El Epistolario de Santa Teresa de Ávila: estudio sintáctico-estilístico»; Caligrama, núm. 1, 1 (1984), p. 201-222.

[104] T. ALVAREZ, «Introducción», ob. cit., p. 33-34.

[105] T. ÁLVAREZ, «El venerable Juan de Palafox ante las “Cartas” de Santa Teresa. Desde la 1a edición española hasta la 1a traducción francesa 1658-1660»; ob. cit., p. 341.

[106] Ídem.

[107] T. ALVAREZ, «Introducción», ob. cit., p. 34.

[108] Ídem, p. 35.

[109] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 51.

[110] Ídem.

[111] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STIGGINK, “Apócrifos y postizos”, «Cartas de Santa Teresa», Obras Completas; ob. cit., p. 851.

[112] Ídem, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa», ob. cit., p. 97-98.

[113] Ídem, p. 98.

[114] Ídem, “Apócrifos y postizos”, «Cartas de Santa Teresa», ob. cit., p. 851.

[115] Ídem, p. 852.

[116] Ídem, p. 851.

[117] Ídem, p. 853-866.

[118] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob., cit., p. 35.

[119] Cf. S. DE SANTA TERESA, Procesos de beatificación y canonización de Sta. Teresa de Jesús;, ob. cit., Biblioteca Mística Carmelitana-19, tom II, p. 151.

[120] T. ALVAREZ, «Introducción», ob. cit., p. 35.

[121] V. DE LA FUENTE, «Preliminares»; ob. cit., Tom Segon, p. XVIII.

[122] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las «Cartas» de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 23.

[123] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 36.

[124] Ídem, p. 37.

[125] Ídem, p. 39.

[126] BÁRBARA MUJICA, Teresa of Avila. Lettered Woman; Vanderbilt University Press, Nashville, 2009, p. 180-181.

[127] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 37.

[128] E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Cartas de Santa Teresa»; ob. cit., p. 62.

[129] JERÓNIMO DE GRACIÁN DE LA MADRE DE DIOS, Diálogos sobre la muerte de la M. Teresa de Jesús; edició del P. Silverio de Santa Teresa, Tipografía «El Monte Carmelo», Burgos, 1913, p. 64.

[130] Ídem, p. 165.

[131] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las “Cartas” de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 54.

[132] T. ALVAREZ, Nota Histórica; Annex al volum II del Libro de la Vida, Editorial Monte Carmelo - Patrimonio Nacional, Burgos, 1999, p. 540.

[133] Ídem.

[134] Cf. ANDRES DEL MARMOL, Excelencias, Vida, y Trabaios del Padre Fray Geronimo Gracian de la Madre de Dios, Carmelita; Francisco Fernandez de Cordova, Valladolid, 1619, p. 117 [vers] – 118 [recte].

[135] Vg. Los Libros de la Madre Teresa de Iesus, Fundadora de los monesterios de monjas y frayles Carmelitas descalços de la primera regla; Iayme Cendrat, Barcelona, 1588.

[136] E. LLAMAS MARTÍNEZ, ob. cit., p. 178.

[137] SANTA TERESA, Cartas; ob. cit., Carta 283, p. 740.

[138] MIGUEL MIR, Santa Teresa de Jesús. Su vida, su espíritu, sus fundaciones; Establecimiento Tipográfico de Jaime Ratés, Madrid, 1912, tom II, p. 616.

[139] T. ÁLVAREZ, Cartas de Santa Teresa, ob. cit., p. 823, nota 18.

[140] C. E. W. TRUEMAN DICKEN, El Crisol del Amor. La mística de santa Teresa de Jesús y de san Juan de la Cruz; Biblioteca Herder. Sección de Teología y Filosofía-91, Editorial Herder, S.A.; Barcelona, 1967, p. 41.

[141] Cf. CONCEPCIÓN TORRES, «Introducción», Ana de Jesús. Cartas (1590-1621). Religiosidad y vida cotidiana en la clausura femenina del Siglo de Oro; Acta Salmanticensia. Estudios Filológicos-259, Ediciones Universidad de Salamanca, 1a reimpressió, Salamanca, 1996, p. 12.

[142] Ídem, p. 11.

[143] Cf. V. DE LA FUENTE, «Preliminares», ob. cit., Tom Segon, p. IX.

[144] BÁRBARA MUJICA, Women Religious and Epistolary Exchange in the Carmelite Reform. The Disciples of Teresa de Ávila; Amsterdam University Press, Amsterdam, 2020, p. 108.

[145] V. DE LA FUENTE, El Tercer Centenario de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 256.

[146] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 38.

[147] Cf. JOSEPH PÉREZ, Teresa de Ávila y la España de su tiempo; Algaba Ediciones, S.L.; Madrid, 2007, p. 174.

[148] Vg. J. BILBENY, Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI; ob. cit., p. 13-23.

[149] JUAN FRIEDE, «La Censura Española del Siglo XVI y los Libros de Historia de América»; Revista de Historia de América, 47 (1959), p. 45.

[150] Ídem.

[151] PEP MAYOLAS, «Teresa d'Àvila o la flor anacrònica que brotà a Castella com un bolet excels enmig de la Contrareforma», dins TERESA DE JESÚS, Obra poètica; traducció de Ramon Dachs i exordi de Pep Mayolas, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2015, p. 57.

[152] Cf. JERONIMO GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Epistolario», Obras; editades i anotades pel P. Silverio de Santa Teresa, Biblioteca Mística Carmelitana-17, Tipografía de «El Monte Carmelo», Burgos, 1933, Tom III, Cartes LXXIII i LXXIV, p. 375-376.

[153] Ídem, Carta LXXI, p. 372.

[154] Ídem, Carta LXXXV, p. 392.

[155] Ídem, Carta XCI, p. 401.

[156] Ídem, Cartes XCI a CLI, p. 401-470.

[157] A. DEL MARMOL, ob. cit., p. 105 [vers].

[158] F. GERONYMO GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, Tratado de Redempcion de Captivos; a casa de Iuan Momarte, Brussel·les, 1609, p. 50 [vers].

[159] J. GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Epistolario»; ob. cit., Carta XC, p. 401.

[160] Vg. «Felip de Cardona», web Symbola; https://www.bidiso.es/Symbola/divisa/30

[161] J. GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Epistolario»; ob. cit., Carta LXXXVI, p. 394.

[162] J. GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Peregrinación de Anastasio», Obras; ob. cit., Tom III, Diálogo Catorce, p. 212.

[163] J. GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Epistolario», ob. cit., Carta LXXXVIII, p. 397.

[164] A. DEL MARMOL, ob. cit., p. 105 [vers].

[165] SANTA TERESA, Cartas; ob. cit., Carta 269, p. 705.

[166] J. GRACIAN DE LA MADRE DE DIOS, «Epistolario», ob. cit., Carta LXXXVII, p. 396.

[167] Ídem, Carta CLI, p. 469.

[168] Cf. ALEJANDRO CIORANESCU, «La “Historia de las Indias” y la prohibición de editarla»; Anuario de Estudios Americanos, XXIII (1966), p. 364.

[169] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las “Cartas” de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 56.

[170] Ídem.

[171] A. DEL MARMOL, ob. cit., p. 100 [vers].

[172] T. ÁLVAREZ, Comentarios a las “Cartas” de Santa Teresa de Jesús; ob. cit., p. 56.

[173] A. GARRIGA ESPINO, «El desafío editorial de las cartas de Teresa de Jesús»; ob. cit., p. 38.

[174] L. RODRIGUEZ MARTINEZ TEOFANES EGIDO, ob. cit., p. 468.

[175] Vg. J. DE PALAFOX Y MENDOZA, Cartas de la Gloriosa Madre Santa Teresa de Iesus; ob. cit., edició de 1658 (2 volums).

[176] T. ÁLVAREZ, «El venerable Juan de Palafox ante las “Cartas” de Santa Teresa. Desde la 1a edición española hasta la 1a traducción francesa 1658-1660»; ob. cit., p. 344.

[177] Ídem, p. 345.

[178] Ídem.

[179] Ídem, p. 340.

[180] Ídem, p. 339.

[181] Cf. E. DE LA MADRE DE DIOS i O. STEGGINK, «Introducción General. Obras de Santa Teresa»; ob. cit., p. 66.

[182] Ídem, p. 67.

[183] T. ÁLVAREZ, «El venerable Juan de Palafox ante las “Cartas” de Santa Teresa. Desde la 1a edición española hasta la 1a traducción francesa 1658-1660»; ob. cit., p. 341.

[184] Ídem.

[185] Cf. S. DE SANTA TERESA, «Introducción», ob. cit., «Epistolario (I)», p. LXVIII.

[186] Vg. J. DE PALAFOX Y MENDOZA, Cartas de la Gloriosa Madre Santa Teresa de Iesus; ob. cit., Tom Primer, Primera Part, folis 1-535.

[187] Ídem, Tom Primer, Segona Part, folis 1-249.

[188] CRISTINA SANJUST i LATORRE, L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació fins al segle XVI. Un monestir reial per a l'orde de les clarisses a Catalunya; Col·lecció Cum Laude-3, Institut Privat d'Estudis Mont Juïc, Universitat Autònoma de Barcelona i Promocions i Publicacions Universitàries, S.A.; Barcelona, 2010, p 83.

[189] ASSUMPTA ESCUDERO i RIBOT, El monasterio de Santa María de Pedralbes; traducció de María Infiesta, Edicions de Nou Art Thor, Barcelona, 1988, p. 32.

[190] SANTA TERESA, Cartas; ob. cit., Carta 211, p. 564-567.

[191] PEP MAYOLAS, «Una polèmica del Monestir de Pedralbes traslladada a Àvila», web de l'Institut Nova Història, 16 de març del 2022; https://www.inh.cat/articles/Una-polemica-del-Monestir-de-Pedralbes-traslladada-a-Avila

[192] Ídem.

[193] Ídem.

[194] Ídem.